

ДОКУМЕНТИ
ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ ЗА МАКЕДОНИЯ
(1941–1944)
ЧАСТ 1
СЕКРЕТНИ ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ
В НАВЕЧЕРИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО УЧАСТИЕ
ВЪВ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Доц. д-р Александър Гребенаров

Документалните публикации, посветени на Втората световна война, по неписана традиция се радват на заслужено внимание. Те до голяма степен задоволяват любопитството на широка читателска аудитория и множество изследователи, защото често докосват теми от историята на България, останали табу няколко десетилетия. От такъв вид са документите и материалите в настоящата рубрика, която се посвещава на 70 години от българското управление в Македония, белязано няколко десетилетия със знака на противоречиви оценки. В памет на хилядите изстрадали македонски българи, които след септември 1944 г. заради своето име, език и родова традиция изпитват „ужаси безкрай“, в няколко броя на списанието ще бъдат обнародвани неизвестни или слабо познати извори от периода на Втората световна война. По-голямата част от тях произхождат от български държавни институции и са с поверителен характер – дипломатически преписки, военно-разузнавателна кореспонденция, полицейски доклади, рапорти и др. Значителна част от документите се съхраняват в

български архивохранилища, но има и от Държавния архив на Р Македония.

Подготвеният за публикуване документален масив съдържа ценни сведения за стремежа на българската държава да приобщи Вардарска Македония към Родината-майка по пътя на образованието и просветата, културата и традицията, църквата и стопанското развитие; за процесите в Егейска Македония, където въпреки сложния военновременен режим, наложен от Атина, Берлин и Рим, местните жители отстояват българското си самосъзнание, за отношенията между държавите-съюзници на България, за местни организации и прояви на известни дейци. В някои от документите става дума и за огромните инвестиции, които страната отпуска, за да нахрани, облече и образова обреченото на „гладна смърт“ местно население. Любопитно четиво са още организационните устави на познати или неизвестни български организации, които действат през този период. Интерес ще предизвикат и различни статистики, вкл. и етнодемографски, които показват не само исторически процеси и „моменти снимки“, но и бъдещи тенденции.

Откриваме рубриката с три поверителни материала, създадени в навечерието на българското участие във Втората световна война от известните дипломати Първан Драганов и Йордан Стратиев. Те са изпратени до Министерството на външните работи и изповеданията, управлявано от Иван Попов. Документите дават обилна „храна за размисъл“ относно изходните позиции на родната дипломация в първите три месеца на 1941 г. непосредствено преди т.нар. Априлска война и навлизането на българските войски в Западните покрайнини и Поморавието (18 април), във Вардарска Македония (19 април) и Беломорието (20 април). Водените поверителни разговори на родните дипломати в Берлин и Белград с представители от Райха не са приятни, независимо от седемдесетгодишната им давност. Явно обаче в този момент това са възможностите на българската външна политика или по-скоро такава е визията на повечето от управляващите дейци за решаване на българския национален въпрос. Очевидно неписаните „закопи на войната“ и предхождащата дипломация стоят над

чувствата за „неизпълнен дълг“ към сънародници, оставени под чужда власт и с неясна следвоенна перспектива.

Текстът в документите е осъвременен. Той е машинописен с изключение на някои думи или части от изречения, които са добавени ръкописно. За да се отличат от другите, са курсивирани. Дело на съставителя са още квадратните скоби, пояснителните бележки за събития и дейци, номерацията и аотираните заглавия на документите.

* * *

В инициативата на списание „Македонски преглед“ за отбелязване на 70 години от българското управление в Македония е възможно да се включат съвременници и потомци на именити дейци или „редови“ читатели, (живеещи в България или в чужбина), които разполагат с интересни автентични спомени, непознати документи и материали, вкл. и снимки. Те могат намерят мястото сред публикуваните извори в печатния орган или в сайта на Македонския научен институт <http://www.macedonia-science.org/> .

№ 1
Поверително писмо
от българския пълномощен министър в Берлин
Първан Драганов
до министъра на външните работи и изповеданията Иван
Попов
за разговора му с държавния секретар на германското
Външно министерство Ернст фон Вайцекер
относно българските искания
за Западна Тракия и Македония

Берлин, 13 януари 1941 г.

Поверително¹
Господин Министре,

В изпълнение на телеграмата Ви № 12 съобщих в Министерството на външните работи, че съм извикан в София във връзка с разговорите на г-н министър-председателя с г-н фон Рибентроп и Хитлер и че преди да замина бих желал да видя, ако е възможно министъра на външните работи г-н Рибентроп, а ако той не може да ме приеме – тогава държавния секретар г-н Вайцекер².

В събота – на 11 т.м. ми се отговори, че г-н фон Рибентроп не е в Берлин, а г-н Вайцекер не може да ме приеме преди да доложи на ф[он] Рибентроп изказаното от мене желание. В неделя ми се съобщи, че г-н ф[он] Рибентроп не ще се върне скоро в Берлин и затова г-н Вайцекер ще ме приеме в понеделник – и уговорихме срещата да стане във 1 часа.

Днес посетих г-н Вайцекер и разговора ни продължи час и половина.

Най-напред му предадох сведенията по положението на Балкана, които имаме през последните дни:

¹ В тази част на документа е добавен ръкописен текст „Отдел за шифъра и архивите. Вх. № 91/8 февруари [1]941“.

² Навсякъде в текста името на държавния секретар Е. Вайцекер е изписано като е Вайцекер.

– За Турция. Че тяхното предложение, което са направили на нашия пълномощен министър е да се задължиме да не допуснем чужди войски през наша територия и да заявиме, че нямаме никакви намерения спрямо Гърция. Нашият министър е отговорил, че ние не можем да поемем задължения, които засягат други сили и че бихме могли евентуално да се направи от двете страни декларация, че двете правителства ще останат в рамките на установените вече добри турско-български отношения.

Че Рюцю Арас³ е казал на нашия министър в Лондон⁴, какво Русия щяла да помогне на Турция и на България в случай на насилствено германско настъпление срещу тях и че Майски⁵ бил потвърдил това.

А руският военен аташе в София е заявил в нашето министерство на войната, че отпускането на германски войски през България значело война между България и Русия.

Също – че турският пълномощен министър в София⁶ бил питал нашия министър на външните работи какво значело съсредоточаването на германски войски в Румъния, което безпокоило турското правителство.

Горните сведения съобщих, разбира се, с необходимите коментари.

– За Югославия. – Че министър-председателя[т]⁷ е констатира при последното си преминаване през Югославия, какво англофилията там се била засилила и че държането към нас е станало по-лошо отколкото преди.

– Че английският пълномощен министър Рендел⁸ е посетил министър-председателя след връщането му от Виена и му е направил предупреждението, че в случай, че се промени положението на България, ще трябва да очакваме

а) бомбардиране на важни пунктове от английската авиация

³ Рюцю (Рюштю) Арас е турски политик, писател и дипломат. Посланик на Турция във Великобритания през 1939–1942 г.

⁴ Отнася се за българския пълномощен министър в Лондон Никола Момчилов.

⁵ Става дума за съветския посланик Иван Майски.

⁶ По това време дипломатически представител на Турция в България е Али Шефки Беркер.

⁷ Отнася се за Богдан Филев.

⁸ Отнася се за Джордж Рендел.

б) намесата на Турция срещу нас и
в) влизане на английската флота в Черно море и обстрелване на нашите пристанища.

След това продължих:

Понеже съм извикан в София във връзка с разговорите на г-н министър-председателя Филов, считам за нужно да изясня някои наши въпроси.

България не е неутрална страна. Няма нужда това Вам да го доказвам. България фактически е с Германия, с оста, и е готова да се присъедини към тристранния пакт, но, в един момент, който тя би считала за благоприятен.

Това отлагане на официалното присъединяване на България към тристранния пакт тука се схваща като колебание.

Колебание няма, а има само желание да не се извърши преждевременно една неподготвена и неосигурена постъпка, последствията от които да бъдат неприятни и за нас и за Германия.

Ние не искаме да решаваме този въпрос по италиански, допускайки за нас всичко благоприятно, а за противната страна – неблагоприятното. Напротив, ние вземаме пред вид най-неблагоприятните за нас положения, за да се подготвим за тях и да бъдем в състояние да парираме евентуалните неприятни изненади.

Подписването на пакта може да направи за нас акутна⁹ руската опасност. Аз допускам, че веднъж влезли в пакта, Русия може да не се реши да ни нападне явно, но тя може да повтори това, което направи с нас в 1913 г.

Когато се видя застрашена от една голяма България, тя поведе политика, силно протезираща Югославия и така се дойде до втората балканска война. Не можейки да се намеси явно против България, тя хвърли в гърбът ни Румъния, за да бъде капитулацията на България пълна.

Сега тя може да направи това с Турция. Възможно е Турция да не се подаде на това внушение, но ние трябва да бъдем готови за по-лошото положение.

⁹ Остра.

Не е изключено, при изричните английски предупреждения да имаме и от английска страна противодействия, за които по-горе стана дума.

Въобщо, подписването на тристранния *пакт* може да създаде усложнения на Балкана, които да засегнат България. Ние трябва да бъдем готови да ги посрещнем и да ги обезвредим.

Как?

Преди всичко като бъдем сами в състояние да направим това, което ще рече, като бъде завършена подготовката на нашата армия. Вярно е, че след последните срещи се дадоха нареждания да се ускорят доставките за България, и аз получих от г-н генерал Томас¹⁰ една листа с ускорени срокове. Но и тия срокове отиват до през март, а за някои поръчки сроковете са още по-дълги. И въпреки това, генерал Русев¹¹, председателя на покупателната комисия, който е от няколко дни в Берлин ми казва, че от фабриките (напр. Круп) му казват, че тези срокове не може да се спазват. Някои искания пък съвсем не може и да се задоволят. Напр., имаме противоаеропланни батареи, а командо-апаратите за тях не можем получи и след година. Искаме 45 танкове – не ни се дават. Знаем, че с 45 танкове ние не можем много нещо да си помогнем, но поне ще можем да ги показваме на нашата пехота, за да свикне с тях и да се обучи как да се справя с тях, да не се плаши от тях. И други подробности, които е излишно да изброявам и по които генерал Русев тука преговаря.

При това положение, аз виждам, че и при най-добра воля, в късо време българската армия няма да бъде достатъчно въоръжена и подготвена, за да може сама да се справи с евентуалните опасности, но друг ще бъде духът на армията и на народа, когато тази готовност ще бъде увеличена с едно ускорение на доставките, отколкото е днешната нейна готовност. Това ще улесни тогава и задачата на правителството.

Но както казах, въпреки всичко, сама България няма да може да се подготви така, че да посрещне със сигурност всяка из-

¹⁰ Ген. Георг Томас – началник-щаба на военната икономика във върховното командване на Вермахта.

¹¹ Отнася за ген. Руси Русев – главен инспектор на въоръженията в Министерството на войната.

ненада. Тука ще дойде ефективната помощ на Германия, която да бъде своевременно подготвена, за да може да бъде на време дадена.

Една опасност за България е бомбардировката напр. от въздуха. Невъзможно е с няколкото противоаеропланни батареи, които имаме, да бъде организирана въздушната отбрана на България. Днес, когато се така говори за бомбардировки и вършат бомбардировки, мисля че една от причините за отлагане на решението на българското правителство е и тази опасност за България и неподготвеността да бъде парирана. Смятам, че би било добре да бъде изпратен в България един специалист по организиране на противоаеропланната отбрана, който на самото място да проучи и докладва тука за взимане на съответни мерки. При това проучването трябва да се направи в две направления,

- изобщо противоаеропланната отбрана на страната – защита на столицата и някои жизнени пунктове

- противоаеропланна отбрана, осигуряваща преминаването на германски войски през България и тяхното снабдяване. При малкото железници с много мостове и тунели и слаби средства за тяхното поправяне, едни макар и малки повреди могат да компрометират операциите.

Независимо от това, много още са техническите въпроси, осигуряващи сътрудничеството между двете държави, респ. техните войски, чрез което би могло да се извърши оная подготовка, която би дала възможност за едно бързо париране на всяка опасна изненада. Затова и правителството смята, че би било полезно ако дойдат тука двама наши генералщабни офицери, които да влязат в контакт със съответните тука военни командвания и уговорят, за да създаде подготовката, която да намали до колко човешки възможно е да се предвижда, вероятните опасности.

Независимо от това, поставя се и въпроса: подписването официално на тристранния пакт изважда България от положението на неутралитет, в което тя официално се намира и я поставя в групировката на оста, противопоставяйки я срещу другата групировка. Това е свързано с рискът да бъде увлечена България във войната. Всеки би запитал тогава правителството, срещу какви изгоди става това? Изгодите, които българският народ

очаква от тази постъпка на правителството са от териториален характер.

Аз не Ви поставям искания, аз Ви казвам какви са надеждите на българския народ. Българското правителство не може да не държи сметка за тези надежди. И аз трябва да Ви кажа, че в този момент конкретно надеждата на българския народ е да получи поне изхода на Егея. При ненамеса на Турция във войната, това е пространството от турската граница на Марица, до Струма, като очертанието на границата на запад дали да бъде по Струма или по планините западно от Струма, за да се обгърне и българския град Кукуш, е въпрос, който трябва конкретно да се уговори.

Колкото се отнася до другите наши искания, аз мога да Ви кажа следното:

Знам, че при днешното политическо и военно положение за Германия е трудно да уговаря бъдещи териториални задоволявания на България. Аз имам обаче доверие в Германия. Вие не ни обещавахте, че ще ни се върне Добруджа, но когато това връщане променената политическа и военна обстановка го направи възможно, вие се намесихте и ние получихме нашата Добруджа.

Днес политическата и военна обстановка прави възможни уговарянията както и самото връщане към България на гръцка Тракия. И то трябва да се уговори конкретно.

Не е обаче същото положение за Македония. Аз виждам, че при днешното положение не само, че не е удобно, но че може да е и опасно повдигането на въпроса за Македония. Затова аз си позволих да направя своето предупреждение по този въпрос пред фюрера, във връзка с преговорите между Германия и Югославия за присъединението на последната към тристранния пакт, като това присъединяване се откупваше с даването Солун на Югославия. Аз искам да бъда добре разбран. Аз не повдигам въпрос сега, да се даде Солун на България, защото виждам, че е преждевременно изобщо засягането на този въпрос, който предрешава въпроса за принадлежността на Македония. Повдигнах и говоря по този въпрос, за да не се решава сега, особено да не се дава като награда на Югославия сега за евентуалното ѝ присъединение към тристранния пакт. Защото това може да има най-

лоши последствия за отношенията между Германия и България. Ако у нас се узнае, че Германия дава на Югославия Солун, няма да се намери вече българско правителство, което да може да води една приятелска политика към Германия.

Трябва да знаете, че България е водила три войни за Македония. Нито гърци, нито сърби са оспорвали принадлежността на Тракия към България и войната в 1912 г. бе водена от България за Македония. Ние дойдохме до втората балканска война заради Солун, тъй като, имайки договорно със Сърбия Македония, смятахме че естествено трябва да притежаваме и нейния изход на морето Солун. Затова не приехме предложението на Венизелос да отстъпим на Гърция Солун с 14 км. само хинтерланд, срещу което да имаме неговата подкрепа в спора ни със Сърбия за Македония. Така също в 1915 г. застанахме на страната на Германия, за да си вземем Македония – тогава имахме изхода на Егея.

И днес в България живеят 500 000 бежанци от Македония, а в самата Македония над един милион българи.

Ето защо днес е преждевременно повдигането на този въпрос. Как ще се реши този въпрос, това ще зависи от развоя на събитията на Балкана и изобщо от изхода на войната.

И така в заключение: България ще се присъедини към трисстранния пакт, но в момент когато ще са взети необходимите мерки, осигуряващи нейната безопасност и създаващи готовност за бързо посрещане на всяка изненада. Така също необходимо е да има правителството и увереността, че извършвайки тази съдбоносна за България постъпка, то е осигурило и изпълнението на едно поне възделение на българския *народ* – излаза на Егея в указаните граници.

Г-н Вайцекер си вземаше бележка през всичкото време без да ме прекъсва или възразявала само от време на време искаше по някое пояснение. След като аз привърших моето изложение, той ми каза:

– Аз много добре следих Вашето изложение и разбрах желанието Ви – че вие искате с едно конкретно разрешение на някои въпроси да се дойде до решение на правителството да подпише трисстранния пакт. Но трябва да Ви кажа, че тука може да се остане с впечатлението, че това е една крачка назад от угово-

реното с г-н министър-председателя Филов, тъй като, както у г-н ф[он] Рибентроп, така и у фюрера впечатлението е че правителството е много по-далече напред в своето решение да подпише тристранния пакт, отколкото Вие го представлявате. Аз ще докладвам, разбира се в смисъл, както аз Ви разбрах

– Г-н Щаатсекретар, аз говорих с г-н министър-председателя след срещите му с фюрера и г-н ф[он] Рибентроп, и ако Ви направих това изложение, то е само за да улесня разрешението на поставения въпрос за влизането ни в тристранния пакт. Може би че това е една крачка назад, но с разрешението на поставените от мене въпроси ще може да се направи един скок напред и стигне по-скоро до целта, отколкото ако се върви по досегашния път на преговори без конкретно третиране на всички въпроси.

– Ние сме готови да третираме всички въпроси, ми отговори г-н Вайцзекер, но предложенията трябва да бъдат правени от Ваша страна.

След това той повтори, че ще направи своя доклад и че не може да ми даде сега отговор, нито би могъл да определи кога би могъл да ми даде отговор, понеже г-н министър ф[он] Рибентроп не е в Берлин.

Отговорих му, че бих молил преди моето заминаване, което мога да отложа с няколко дни, да получа поне отговор дали ще могат да дойдат нашите двама генералщабни офицери, за които става дума по-горе.

С това приключи разговорът.

Моля приемете, господин министре, уверения в отличното ми към вас уважение.

(п) П. Драганов

ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 1, л. 132–139. Оригинал. Машинопис.

№ 2

**Строго поверително писмо
от изпълняващия длъжността пълномощен министър в
Белград
Йордан Стратиев
до министъра на външните работи и изповеданията Иван
Попов**

**за настроенята в Югославия спрямо България
след присъединяването ѝ към Тройния пакт**

Белград, 5 март 1941 г.

По куриер!¹²

Господин министре,

От няколко дни тук се носят различни слухове във връзка с новосъздаденото положение след влизане на германските войски в България. Говори се за изостряне на различието в разбиранята на правителството и генералитета; от една страна – за приготовленията към обща мобилизация; от друга – за предстоящо приближаване на Югославия към Германия.

В подкрепа на слуховете за мобилизация се явяват някои военни разпоредби, като повикването на проверка на наборите от 1891 до 1919, препращането на войниците от малцинствата от една част в друга, оттеглянето на въздушните бази от Войводина в Сърбия, засилването на частите в Македония със запасни и пр.

За евентуалното приближаване към Германия се говори не само между граждани, но и от служебни лица. И едните и другите на първо място обвиняват нас, че с присъединяването си към Тройния пакт сме поставили Югославия в тежко положение, от което тя имала само два изхода: с или против Германия. И докато традиционното разбиране за Косовския дух е все още силно, започват да се раждат и утвърждават и по-трезви разбираня: да не се слуша сърцето, а да се върви в единствено разумния път – с Германия.

По тия настроения, между друго, имах случай да разговарям и с Германския военен аташе, полковник Тусен. Той ми потвърди сведенията за предприетите военни мерки, но гледа на тях съвсем спокойно и дори с пренебрежение.

„Зная, че генералите са настроени войнствено, каза той, но това говори само, че са останали там, гдето са били преди 25 години. Тяхната войнственост ще се сведе накрай само в празно надуване – ще поразмислят и сами ще се убедят в глупостта си.

¹² В тази част на документа има печат на Отдела за шифъра и архивите с данни за Вх. № 451 и дата на получаване – 9 март 1941 г.

Впрочем, аз бих посрещнал с радост една тяхна погрешна стъпка: ще имаме развързани ръце. А това ще бъде и във ваша полза. Но – можете да бъдете напълно спокойни: генералите са изпуснали и последният омнибус, и Югославия не ще направи нищо, което да е в разрез с нашите планове. Напротив, ще гледа да се приспособи към новото положение“.

Накрай, полковник Тусен ме заведе пред картата и ми обясни изгодността на тяхното и нашето положение след слизането на германските войски на гръцката граница. – „Надявам се, завърши той, че всичко ще се свърши както го искате и една корекция на югозапад, от която не ще бъдете недоволни. Това зная от нашия генерален щаб“. Като казваше това, той прокара ръката си някъде към Щип, западно от Струмица и стигна до Орфанския залив.

Моля приемете, господин министре, моите дълбоки почитания.

(п) Й. Стратиев

ЦДА, ф. 176, оп. 15, а.е. 6, л. 57–58. Оригинал. Машинопис.

№ 3
Шифрована телефонограма
от пълномощния министър в Берлин Първан Драганов
до Министерството на външните работи в София
за разговора му с държавния подсекретар на германското
Министерство на външните работи Ернст Вьорман
относно претенциите на България към Югославия

Берлин, 24 март 1941 г.¹³

Току-що получих покана да замина за Виена, където ще стане подписването от Югославия на тристранния пакт¹⁴.

¹³ Телефонограмата е приета на 24 март 1941 г. в 17.30 м. и е заведена под вх. № 520.

¹⁴ Кралство Югославия подписва на 25 март 1941 г. във Виена договор за присъединяване към Тристранния пакт. Два дни по-късно след улични демонстрации и държавен преврат страната излиза от Оста Рим – Берлин – Токио.

Веднага поисках среща с Вьорман, за да науча, при какви условия се присъединяват югославяните. Той беше много въздържан и каза, че преговорите *били* водени тайно от Рибентроп, който само би могъл да ми даде сведения. Най-много, което можа да отговори, на зададените от мен въпроси, беше че Германия се задължила за себе си да не нарушава интегритета на Югославия, но не е дала никаква гаранция за нейните граници.

Той запитва, не се ли изчерпват нашите претенции към Югославия със Западните покрайнини. Отговорих, че за нас връщането им се счита за естествено, като отнети с Ньойския договор, но ние имаме в Македония над 1 000 000 българи, които не може да изоставим *и значението, на които* за нас е по-голямо от това на 100 000 немци в Мемел¹⁵. Той запитва, не са ли уговорени нашите искания при присъединяването на България към тристранния пакт. Отговорих, че сме поставили конкретно въпросът за Гръцка Тракия, а за Македония сме оставили възможност за преговаряне, според развитието на събитията. Не сме искали да затрудняваме германците, но *разчитаме*, че когато се прави новия ред на Европа, ще трябва да се създаде нов ред и на Балканите, основан на повече справедливост.

Той ме запитва, какво е становището на българското правителство и от мое име ли говоря. Отговорих, че мой дълг е да се осведомя за условията, при които Югославия се присъединява към тристранния пакт на което, като представител на България, ще присъствам. Колкото се отнася до въпроса за Македония и Солун, по тоя въпрос са направени предупреждения да не се затварят вратите на едно справедливо уреждане. Даже, без такива предупреждения, за Германия и, специално, германското министерство на външните работи е известно, какви са исканията на българския народ. Достатъчно е да се прочете *съюзнически* договор от 1915 г. Разбира се, че ние не сме за интегралното изпълнение на поетите задължения в него от Германия. Обясних му накратко споровете ни за Македония.

¹⁵ След множество промени около владението на Мемел, чийто жители в мнозинството са от немски произход, на 22 март 1939 г. той е отстъпен от Литва на Германия. След края на Втората световна война градът отново е включен в пределите на Литва, през 1947 г. е преименуван на Клайпеда.

Накрая, казах му, че при отношенията, които България има към Германия, морално задължение е от нейна страна да ни осведоми за водените преговори с Югославия, а сега, когато сме се присъединили към тристранния пакт, това задължение вече не е само морално.

Той отговори, че ще докладва нашия разговор.

Драганов

ЦДА, ф. 176К, оп. 15, а.е. 7, л. 30–31. Оригинал. Машинопис.
